УДК 655 (075)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ НЕФОРМАЛЬНОЇ ПРЕСИ КІНЦЯ 80-Х – ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

Михайло ГАЛУЩАК
аспірант НДІУ

Анотація. *У статті автор з'ясовує історичний контекст, у якому функціонувала неформальна преса Львова на зламі 80 – 90-х років XX століття, розкриває суть явища українського руху опору означеного періоду та визначної ролі самвидаву.*

Ключові слова: *дисидентство, рух опору, національно-визвольна боротьба, неформальна преса.*

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЛЬВОВСКОЙ НЕФОРМАЛЬНОЙ ПРЕССЫ КОНЦА 80-Х – НАЧАЛА 90-Х ГОДОВ XX ВЕКА

Михаил ГАЛУЩАК
аспирант НИИУ

Аннотация. *В статье автор выясняет исторический контекст, в котором функционировала неформальная пресса Львова на рубеже 80 – 90-х годов XX века, раскрывает суть явления украинского движения сопротивления указанного периода и выдающейся роли самиздата.*

Ключевые слова: *диссидентство, движение сопротивления, национально-освободительная борьба, неформальная пресса.*

SOCIO-POLITICAL SIGNIFICANCE OF THE LATE 1980S – EARLY 1990S LVIV UNDERGROUND PRESS

Mykhailo HALUSHCHAK
post-graduate student of RIUS

Annotation. *The author considers the historical context of functioning of uderground press in Lviv in 1980s – 1990s. The essence of the Ukrainian opposition movement and role of «samvydav» in this process is examined as well.*

Key words: *dissidence, opposition movement, national liberation struggle, underground press.*

З приходом до влади в СРСР Михайла Горбачова у 1985 р. та проголошенням ним курсу на перебудову у львівському суспільно-політичному житті активізувалися опозиційні до влади сили. Переломними моментами цього періоду стало повернення до Львова у 1985 – 86 рр. «тих старих сил, тих, хто були недобиті, хто вже вийшов з арештів» [1]. Старше покоління «шістдесятників» та дисидентів у поєднанні з молодою генерацією «горбачовської відлиги» наповнили простір старовинного міста Лева у кінці 80-х років духом свободи та романтики. Символами цього Львова стало: упорядкування могил на Личаківському та Янівському кладовищах; Товариство Лева, Львівське братство та велика кількість інших молодіжних неформальних та формальних організацій; мітинги біля пам'ятників Іванові Франку й Тарасові Шевченку; кафе «Нектар»; історичний театр; численні поїздки у Прибалтику; «клумба»; перша демократична сесія Львівської обласної ради та неформальна преса.

Після закінчення Другої світової війни національно-визвольні рухи у Радянському Союзі змінили формат своєї боротьби із збройного, підпільного протистояння на відкрите, друковане висловлювання. Політв'язень Василь Овсієнко пояснює цю трансформацію тим, що «в годину поразки нація в боротьбі за самостійність повинна опертися не на фізичну силу, на силу права, зафіксованого в конституції і задекларованого в міжнародних правових документах» [2]. В українській історіографії та в самих учасників опозиційних протестів другої половини 80-х і досі немає однозначного ставлення до визначення, яким потрібно окреслити опозиційні друковані органи періоду «горбачовської відлиги». Дискусія існує навколо визначень «самвидав» та «неформальна преса».

Підпільні друковані видання як явище у Радянському Союзі були продуктом інакодумства радянської опозиції. Хоча з терміном «опозиція» в умовах тоталітарного режиму також слід бути обережним. Адже «опозиція» – це радше продукт демократичного суспільства. В українській історіографії для тоталітарного радянського суспільства прийнято вживати терміни: «дисидентство», «рух опору» чи «національно-визвольна боротьба». Хоча і в цих визначеннях немає однозначності. Проведення межі між цими термінами нам потрібне для того, щоб уникнути підміни понять, за якими слідує хибне уявлення про минуле, зокрема і про творців підпільних друкованих видань.

Історик Юрій Зайцев окреслює український опозиційний спротив другої половини XX ст. як національно-визвольну боротьбу. Зокрема, він зазначає: «Міркуючи над відповіддю на питання, як називати людей, які були учасниками руху в 60-х роках минулого століття, чи були це дисиденти, чи борці за волю України, доречно згадати позицію Івана Геля, який казав: «Я не дисидент, я націоналіст! Тому що дисидент – це той, хто заперечує чинну систему» [3]. Український політв'язень Стефанія Шабатура вважає, що поняття «дисидентство» до нас прийшло і накинуто нам із Росії: «Росіяни не виступали проти існування СРСР як імперії. Вони казали, що потрібно змінити лише владу, повернутись до ленінських принципів та поважати права людей. Ми ж боролись за вихід з Союзу» [4].

Прикладом націоналістичних поглядів учасників українського руху опору в

роки існування Радянського Союзу можуть слугувати слова підсудного Івана Геля на відкритому судовому засіданні 1972 р., який, отримавши останнє слово, зазначив: «Судити мене у вас немає права ні юридичного, ні морального, ні історичного. Найвищим законом і судом для мене є Бог, Україна, моя незламана і незаплямована честь. Я – син України, і в своєму серці пронесу як найсвятішу ношу долю мого народу, його біль, тривоги і муки» [5].

Дещо інші погляди щодо трактування термінів, пов'язаних з українським рухом опору, висловлює Мирослав Маринович. Він, зокрема, вважає «…це схоже на лінгвістичні викрутаси: суть не в слові, а в позиції. Впродовж усього терміну ув'язнення я гордився тим, що належу до категорії дисидентів. Отож не бачу тепер підстав, щоб соромитись цього тепер, на волі» [2]. Інший політв'язень Ігор Калинець, дискутуючи над терміном «дисидентство» на вечорі пам'яті Івана Геля (14.03.2012 р.), зазначив: «Так, дисидентство – це немовби якась ідея і деякі відступи від неї. Якщо тоді був марксизм, то значить дисидентство мало б проголошувати якийсь «неомарксизм». Але ми мали конкретну, свою ідею, яка не вписувалась і в плани влади – ми хотіли свободи своїй землі». Із зазначеного робимо висновок, що недоцільно для українського руху опору другої половини XX ст. вживати під одним знаменником терміни «шістдесятництво», «дисидентство», «національно-визвольна боротьба».

В українському літературному житті історія слова «самвидав» бере свій початок від позацензурної поеми Івана Багряного «Ave Maria», яка вийшла в Харкові у 1929 р. Неіснуюче видавництво цієї книги, яке вказав автор, називалось «САМ». Відповідно назва цього придуманого Іваном Багряним видавництва логічно стала прототипом слова «самвидав» [6, с. 32]. Поруч з українським словом «самвидав» у Радянському Союзі побутував і російський варіант цього терміна – «самиздат». Відтак в українській та російській історіографії досі ведеться дискусія про його витоки. Російське слово «самиздат» дослідники виводять від маленьких книжечок російського поета Миколи Глазкого, які автор, позначивши написом «Сам-Издат», випускав у другій половині 1920-х [7]. Згодом це слово на початку 1950-х остаточно трансформувалось в «Самиздат». Дослідник Вахтанг Кіпіані вважає, що російський та український самвидав розвивались «незалежно одне від одного».

У жодній радянській енциклопедії чи словнику 1960 – 80-х рр. немає такого поняття, як «самвидав», хоча це явище стало чи не найпоширенішою формою незгоди та протесту в Радянському Союзі. Перед тим, як дати визначення терміна «самвидав», потрібно врахувати й те, що це поняття є неоднозначним: його можна розглядати як один із способів вислову іншої думки, викладеної в письмовому варіанті, і як конкретний історичний феномен. Першим самвидавним документом політв'язнів у Радянському Союзі вважається відкритий лист політичних в'язнів мордовських таборів до Організації Об'єднаних Націй у 1955 р. Лист був написаний на звороті сорочки одного зі звільнених.

Щодо терміна «неформальна преса» також не все так однозначно. Якщо розглядати термін «преса» за сучасними мірками, то у нашому розумінні – це найперше періодичні багатотиражні

видання, які готує до друку відповідна неспонтанна редакція. Якщо це визначення накласти на всі підпільні видання, які друкувались у Радянському Союзі та Україні у другій половині XX ст., то цей термін підходить лише до подій кінця 80-х років. І якщо у підпільних виданнях попередніх років допускалась певна періодичність видання та існування редколегій, то до критерію про масовість у розповсюдженні тут не доходило.

Випуск неформального видання готувала редколегія, навколо якої створювалось неформальне товариство однодумців. Вона зазвичай налічувала від п'яти до десяти чоловік. У журналах, які друкувало старше покоління «шістдесятників» чи членів Української гельсінської спілки, це переважно були старі, добре знайомі друзі, чого не можна сказати про неформальні газети, де редколегії складались переважно із студентів львівських вишів.

Наприкінці 1980-х позацензурні журнали друкували люди, яким у середньому було 45 р.: В'ячеслав Чорновіл (1937 р.н), відповідальний редактор «Українського вісника»; Ірина Калинець (1940 р.н.), відповідальний редактор «Євшан-зілля»; Михайло Осадчий (1936 р.н.), відповідальний редактор «Кафедри». Середній вік редакторів газет був у межах 25 р.: Олександр Кривенко (1963 р.н.), відповідальний редактор «Поступу»; Олесь Пограничний, редактор «Братства» (1966 р.н.).

Редколегії журналів переважно збирались у різноманітних кафе, як це зазвичай було з журналом «Євшан-зіллля» [8], чи у домі когось із членів редакції, як це практикував «Український вісник» [1]. У книзі «Нектар-зілля або Перша Демократична…» член редколегії журналу «Євшан-зілля» Ярослав Гнатів детально описує зустрічі та збори цього неформального об'єднання. Збирались переважно в обідню пору за філіжанкою кави у кав'ярні «Нектар» (вул. Саксаганського), навпроти якої жив Ярослав Гнатів і від назви якої він взяв собі літературне псевдо «Пан Нектарський». Панувала радісна атмосфера, практично без ніякого офіціозу. Як згадує Ярослав Гнатів, у кафе, де вони збирались, за ними завжди слідкували агенти радянських спецслужб, яких називали «кавунами» [8]. З часом укладачі «Євшан-зілля» змінили переповнений «Нектар» на кав'ярню «На Скельній» (вул. Костомарова, 16), аргументуючи це тим, що «завжди щось заважало при нарадах, обов'язково хтось підходив і заводив свою балачку, відволікаючи від розмов, пов'язаних із випуском альманаху» [9, с. 91].

Редколегії неформальних газет також збирались у помешканні когось із членів редакції, однак тут був дещо інший формат зібрань, адже газети видавали практично одні студенти, тож їхніми домівками у Львові здебільшого були гуртожитки. В інтерв'ю з Романом Турієм та Олесем Пограничним інтерв'юйовані розповідали про те, як «робився номер» «Поступу» у кімнаті гуртожитку, де жив головний редактор Олександр Кривенко зі своєю дружиною та маленькими дітьми [10].

Матеріали для випуску журналів та газет збирав відповідальний редактор. Як згадує Роман Турій, «вся інформація за випуск газети сконцентровувалась лише в руках головного редактора». Відповідальний редактор «все це переглядав, робив певні правки – теж від руки, і була група людей, яким розносилися ті матеріали…» [1] для друку (у випадку

журналів) і для створення макетів (у випадку газет). «Інколи ми до кінця не знали, чиї статті виходять у нашій газеті, – розповідає Роман Турій. – З погляду сучасності, період кінця 80-х був доволі демократичний, однак тоді ми все одно намагались бути обережними». Мабуть, наслідком цієї обережності стала така кількість псевдонімів на шпальтах львівської неформальної преси кінця 80-х. З цього постає логічне запитання: чому така невпевненість на порозі розвалу СРСР? На ідентичне запитання Роман Турій відповів так: «Практично до початку 1991 р. ми не знали, якою буде доля Радянського Союзу. Це була така система, яку важко передбачити» [10].

Практично у всіх львівських неформальних друкованих органах кінця 80-х містились контакти редакції (адреса та телефон). Тож кожен бажаючий мав можливість спробувати себе у цій нелегальній журналістиці. На відміну від газет, де зазначалась лише одна контактна адреса, у журналах їх могло бути кілька. Як у випадку з «Українським вісником» та «Кафедрою», де напроти кожного члена редакції була надрукована його домашня адреса.

На відміну від попередніх десятиліть, у вісімдесятих роках, а особливо в другій половині, самвидав існував у друкованому вигляді, а не в рукописному. Цей друкований самвидав поділяється на: друкований на машинці (журнали, листівки) та на поліграфічних базах у Прибалтиці (газети).

Друкарські машинки, якими автори самвидаву періоду «горбачовської відлиги» друкували журнали, називались «Еріка». Їхня клавіатура мала російський шрифт. Тож коли потрібно було надрукувати літеру «і» – замість неї ставилася цифра «1», а замість «ї» – друкували «’1’». Однак у багатьох випадках переробляли шрифт з російського на український – це, зокрема, простежується в Західній Україні. Зазвичай ці машинки, з переробленою літерою «і», в Україну передавались з діаспори, як це, до прикладу, було з машинкою Олександра Кривенка [11, с. 65]. Внаслідок цього не складно було з’ясувати, в якій області був надрукований текст, професійними друкарями чи ні.

На одній такій друкарській машинці одночасно можна було друкувати п’ять примірників читабельного тексту, оскільки все, що після п’яти, було важко розібрати. Друкарський папір використовували формату А4 і дуже тоненький (папірки). Перший листочок часто знищували або розповсюджували серед найближчих людей, оскільки завдяки йому легко було знайти людину, яка надрукувала текст. Адже з кожної друкарської машинки, що продавалась в СРСР, радянські спецслужби робили відбитки літер, які зберігались у відповідному відділі Комітету держбезпеки. Друкування одного листочка друкарем зі стажем займало близько 15 – 20 хвилин роботи. П’ять журналів від ста до двохсот сторінок одночасно друкувались протягом одного тижня. Коли вже були надруковані всі сторінки, вони розкладались, зшивались і таким чином одночасно було надруковано декілька примірників [12].

Досить часто траплялись випадки, коли до виходу у світ самвидаву долучались самі ж члени Комуністичної партії. «Потім, коли вже змінилася влада, жіночки з обкому партії розказували й показували надруковані ними примірники «Українського вісника», – згадує Тарас Чорновіл. Товариство Лева, яке видавало

неформальну газету «Поступ», спочатку створювалось як молодіжна організація Львівського комсомолу. Першим головою «левенят» (як називало їх старше покоління) став Орест Шейка. Самі ж члени Товариства аргументують створення такої організації під крилом комсомолу нічим іншим, як «надійним прикриттям, яке було необхідним на той час задля легального існування» [13]. «Не важливо, хто ми були – важливо, що ми робили», – дає свою оцінку цієї ситуації Олесь Пограничний [14]. Це, до речі, непоодинокий випадок намагання радянської влади створити т.зв. «контрольовану опозицію». До прикладу: ініціаторами створення у 1989 р. неформальної газети обласного розповсюдження «Молода Галичина», за архівними документами, були вихідці із ленінської комуністичної спілки молоді Львівщини [15]. Відтак можемо зробити висновки, що Перебудова, у принципі, починалась із партії та комсомолу.

Масовим явищем львівська неформальна преса стає навесні 1989 р. Зі слів безпосередніх творців цієї преси, вона виникла під впливом прибалтійських газет [10], де і друкувалась. А все почалося у другій половині 1988 р., коли Львовом поширювались розповіді про багатотисячні тиражі прибалтійської неформальної преси. Тогочасна активна львівська молодь стратегічно хотіла видавати таку ж газету, однак тактично не знала, як це зробити. Тому під кінець 1988 р. зі Львова вирушали цілі «експедиції» в країни Прибалтики з метою «подивитись, як друкують офіційні видання» [14].

Олесь Пограничний у своєму інтерв'ю згадує, як він з Миколою Лопаном з цією метою зробили тур Львів–Вільнюс–Рига–Таллінн–Тарту–Санкт-Петербург. У цій поїздці вони спілкувались із представниками Народного фронту Литви, членами редколегій «Согласіє», «Артмунд». Звичайно, подібні поїздки вплинули на багатьох людей. Олесь Пограничний розповідає, як після цього туру «ми приїхали натхненні і зрозуміли, що нам тут потрібно робити щось схоже» [14]. Під впливом цього «натхнення» вже у кінці 1988 р. неформальна преса мала всі можливості стати масовим явищем у львівському суспільно-політичному житті. Однак, враховуючи те, що носіями цього «натхнення» переважно були студенти, а на «носі» зимова навчальна сесія, «натхнення» довелось перенести на весну. Саме цим можна пояснити масовість та різноманітність львівського самвидаву, початок якого припав якраз на весняну пору 1989 р.

Система підготовки, видання та розповсюдження цієї неформальної преси проводилась за такими етапами:

Підготовка. Після того, як редколегія зібрала матеріали, їх друкували на машинці. Потім ці тексти клеїли на картон у тій послідовності, у якій вони мали бути надруковані в газеті. Кожен окремий макет був окремою сторінкою газети. Весь цей процес проходив винятково у Львові. На жаль, більшість цих макетів зовсім не збереглася. До прикладу: Олександр Кривенко «спалював усе». Але все ж таки декілька цих макетів збереглися до наших днів, зокрема, у приватних колекціях Олеся Пограничного та Романа Турія.

Видання. Коли макети були готові, поставало питання про їх друк. Львівський самвидав кінця 80-х, як і практично вся радянська неформальна преса, друкувався у Прибалтиці. Це було зумовлено тим, що «деякі науково-дослідні інститути

припинили працювати на радянську владу, а стали орієнтуватися на майбутню незалежну Литву чи Латвію» [7]. Активна співпраця між львівськими неформальними виданнями та прибалтійськими друкарнями розпочалася навесні 1989 р., коли самвидав у Львові став поширеним явищем. Прибалтика у свідомості тогочасних львів'ян була своєрідним «островом Свободи» [16]. Багато активістів ще й досі згадують про те, як вони приїжджали у Литву на мітинги і розгортали свої синьо-жовті прапори, і в той же час, дорогою до Львова, починали їх згортати [10].

Більшість львівських видань друкувались у Вільнюсі. Зазвичай делегація з макетами, яка їхала у Прибалтику, налічувала від однієї до чотирьох осіб – все залежало від тиражу [13]. Хоча Роман Турій, без якого практично не обходився жоден транзит «Поступу» з Прибалтики, згадує, як він у Вільнюсі «набив газетами цілий наплічник», з яким ходив у гори. Були й випадки, коли вільнюська міліція чи КГБ перехоплювали самвидав, забирали його, а дані про тих, у кого його знаходили, пересилали в Україну. Подібний конфлікт із радянською владою міг, наприклад, призвести до виключення студентів із вузів [17].

Щоб не затримали, потрібно було бути дуже обережним. Лише незначна частина неформальних організацій могла собі дозволити придбати квиток на літак для свого транзитера (це, передусім, залежало від фінансового забезпечення редакції) і тим самим зменшити загрозу затримання. Подібні маневри у виконанні львівських неформальних видань спостерігаються з 1989 р. До Прибалтики добирались автомобілем або поїздом. Першим було більш небезпечно, бо практично всі автомобілі з львівськими номерами, які були помічені у Білорусії чи Прибалтиці правоохоронними органами, підлягали перевірці на самвидав.

При перевезенні неформальної преси поїздом інтрига також зберігалась. Спецслужби та міліція «практично обложила прибалтійські вокзали» [14]. Олесь Пограничний згадує, як він, отримавши з друкарень пресу, приїхав на вільнюський вокзал, до відправлення поїзда на Львів йому залишилось п'ять годин. Він поклав дві сумки самвидаву в камеру схову, щоб не «світитись», і пішов прогулятись. Повернувся на вокзал за півгодини до відходу поїзда і побачив, як біля його камери стоять два міліціонери. Близько 20 хв. здалеку він дивився і чекав, поки вони відійдуть, але вони не відходили. І тоді, за 10 хв. до відправлення поїзда, Олесь Пограничний наважився на відчайдушний крок: підійшов до своєї камери схову і попросив міліціонерів російською мовою відійти, бо він має забрати свій багаж. Міліціонери спокійно поступились, Олесь забрав свій самвидав.

Період, коли макети газет покидали Львів і до того, як цей самвидав повертався до міста Лева, не був чітко окреслений. На початку 1988 р. така система лише налагоджувалась, і він у середньому тривав до двох тижнів. Людина їхала у Прибалтику, залишала макети в одній із тамтешніх друкарень і домовлялась, коли їй приїхати забрати вже надруковані газети. Така затримка пояснювалась великою кількістю бажаючих, тож потрібно було чекати, допоки прийде твоя черга. Однак з часом, коли стосунки між львів'янами та друкарнями були налагоджені, можна було за певну суму грошей «обійти» чергу, щоби протягом доби зробили друк. А ще, аби не гаяти часу на

переговори у Прибалтиці, можна було у телефонному режимі зв'язатись і домовитись наперед. Оперативності додавало й те, що дводенний переїзд поїздом можливо було замінити кількагодинним перельотом літаком. Таким чином, термін вдавалося скоротити до двох днів.

Однак, насамперед через брак коштів, не всім це було під силу. Таку оперативність дозволяв собі «Поступ», тираж якого на початку 1989 р. складав кілька десятків тисяч [11, с. 65]. Взагалі, «Поступ», користуючись популярністю серед галичан, був доволі прибутковим виданням. На сторінках не друкувалась інформація про тираж, однак, до прикладу, перший номер мав 4 тисячі [18], а згодом чисельність зростала. Всі члени редакції «Поступу» отримували зарплатню, навіть безробітним Михайлові Осадчому та Тарасу Стецьківу [14, 10, 13], правда, не довго, але виплачували стипендію у сумі 40–60 рублів, хоча сам Тарас Стецьків сьогодні це заперечує [19]. Однак подібним гонораром від своїх читачів похвалитись міг не кожен.

Якщо говорити про тираж машинописних журналів, то визначити тут його важко, на відміну від газет, де було одне замовлення. Тут спрацьовував принцип доміно: люди передруковували один в одного і, по суті, це був неконтрольований процес.

Розповсюдження. Після того, як самвидав був надрукований, розпочинався етап його розповсюдження. Географію розповсюдження львівської неформальної преси складно уявити. Це всесоюзне явище могло охопити навіть найвіддаленіші куточки СРСР. До прикладу: у приватних колекціях Олеся Пограничного та Романа Турія, окрім всеукраїнської преси, є й російська, прибалтійська, польська. Між неформальними об'єднаннями в СРСР кінця 80-х були доволі дружні стосунки, і всі вони контактували одні з одними, відтак обмінювались своїми доробками [20]. Часто траплялись випадки, коли львівський самвидав передавали на Захід. Інколи окремі статті ставали предметом обговорення на радіо «Свобода», бували випадки, коли їх зачитували.

У Львові існувало кілька загальновідомих місць, де можна було придбати неформальну пресу. Насамперед, це т. зв. «клумба», де зараз стоїть пам'ятник Тарасу Шевченку на проспекті Свободи. Тут постійно стояли перекупники, яким можна було принести свою позацензурну газету і продати за певну ціну. Вони, у свою чергу, її перепродували. Можна було й самому продати, але все залежало від попиту. Якщо це були бренди («Поступ», «Український вісник», «Євшан-зілля», «Кафедра», «Братство»), то близько сотні газет могли розійтися за 10 – 20 хв. в обідню пору, якщо ні – трошки довше. Олесь Пограничний згадує, як він іноді дорогою до Університету імені Івана Франка брав із собою під руку кілька десятків газети «Братство», ставав біля «клумби» і за кілька хвилин збував усе, що мав.

Іншим стратегічним місцем для розповсюдження самвидаву стала Порохова вежа, що на вул. Підвальній. Тут раз на два тижні збирався обласний рухівський провід. Олександр Кривенко згадує, як хтось із членів Товариства Лева «…виставляв у холі пару величезних рюкзаків із газетами. Відразу вишиковувалася черга представників осередків НРУ» [18].

Розповсюджувалась неформальна преса і в колі друзів та знайомих членів

редколегії [2]. Олесь Пограничний згадує про те, як він розповсюджував газету «Братство» серед своїх одногрупників-журналістів з Університету ім. І. Франка [14]. Було багато кур'єрів, які налагоджували контакти з видавцями і розвозили неформальну пресу районними центрами Львівщини та інших, переважно сусідніх, областей [8].

Загалом, попри те, що львівська неформальна преса кінця 80-х за своєю лише суттю була позацензурним явищем, вона все-таки практично перебувала у вільному обігу. Передусім це було зумовлено проголошеною Михайлом Горбачовим «гласністю». І коли студентам місцеві компартійні кадри чинили перешкоди у їхній журналістській діяльності, як це було, до прикладу, з «Точкою зору», вони завжди мали за собою залізний аргумент: «Хіба ви проти проголошеного курсу Генерального секретаря?» [14].

На кінець 1980-х років львівська неформальна преса, за дослідженням Вахтанга Кіпіані, налічувала близько 150-ти видань. З-поміж усіх міст УРСР цього періоду Львів за кількістю випущеного самвидаву поступався лише Києву (250 назв) [21].

Дослідник Роман Турій поділяє львівський самвидав другої половини 80-х на два періоди:

Журнальний. Рамки цього періоду ми визначаємо від виходу відновленого «Українського вісника» у серпні 1987 р. до початку розповсюдження першої львівської неформальної газети «Поступ» у березні 1989 р. До видань цього періоду належать:

«Український вісник». Перший випуск цього журналу світ побачив у січні 1970 р. Його редактором був В'ячеслав Чорновіл, який до свого арешту у 1972 р. видав 5 номерів. Підготовлений ним 6-й номер вийшов під редакцією Михайла Косіва і Атени Пашко. Влітку 1987 р. В. Чорновіл відновив видання, яке стало органом Української гельсінської групи. «Український вісник» публікував не лише інформацію про факти порушень прав людини, але й найважливіші документи самвидаву, аналітичні статті, літературознавчі роботи, вірші, прозу. Кількість сторінок – від 150 до 200.

«Кафедра». Восени 1988 р. Михайло Осадчий заснував один із останніх на самвидавівському полі часописів – журнал «Кафедра», який виходив щокварталу аж до кінця 1990 р. Це було видання Української асоціації незалежної творчої інтелігенції. Закордонне представництво Української гельсінської групи та видавництво «Смолоскип» передруковувало часопис у США. «Кафедра» мала літературно-мистецький та науково-популярний характер, значне місце займали політичні матеріали. Кількість сторінок – від 140 до 200.

Альманах «Євшан-зілля» виходив як самвидав у 1987 – 89 рр. За цей період світ побачив п'ять номерів цієї преси. Редагували та видавали цей самвидав подружжя Калинців – Ірина та Ігор. В інтерв'ю «Українському вісникові» в 1987 р. Ірина Калинець зазначила: «…наш альманах не наукове видання, а культурно-освітнє» [22]. Сторінки «Євшан-зілля» містять літературні твори, відомості про наукові розвідки, архівні матеріали, документи, критико-бібліографічні огляди. Кількість сторінок – від 250 до 300.

Період преси неформальних об'єднань. Цей період бере свій початок з виходу першого номера газети «Поступ» у

березні 1989 р., а закінчується початком роботи Першої сесії Львівської обласної ради народних депутатів першого демократичного скликання 9 квітня 1990 р. Попри те, що значна частина неформальних видань після цієї сесії продовжила своє існування, а деякі існують і до сьогодні (журнал «Ї» засновано у 1989 р.), їх важко назвати «неформальними», оскільки до влади на Львівщині прийшла опозиція (РУХ). Це суто львівський феномен. На Східній Україні цей період продовжується до проголошення незалежності 24 серпня 1991 р.

Львівську неформальну пресу кінця 80-х за жанровою специфікою можна поділити на два підрозділи:

аналітично-публіцистичні: «Український вісник», «Кафедра», «Євшан-зілля», «Поступ», «Братство», «Pro & contra», «Відродження», «Грюндік», «Леватива», «Точка зору», «Альтернатива», «Віра батьків», «Заспів», «Відсіч», «Крок», «Молода Україна», «Молодий націоналіст», «Нова доба», «Поклик сумління»;

інформаційні: «Будитель», «Зелене око», «Зелений дзвін», «Кріс», «Шкільний вісник», «Спадщина», «Русскоє слово».

За тематикою:

релігійні: «Віра батьків», «Відродження»;

політичні: «Український вісник», «Кафедра», «Поступ», «Братство», «Pro & contra», «Грюндік», «Леватива», «Точка зору», «Альтернатива», «Відсіч», «Кріс», «Молода Україна», «Молодий націоналіст», «Нова доба», «Поклик сумління», «Просвіта», «Спадщина», «Русскоє слово»;

культурологічні: «Євшан-зілля», «Будитель», «Заспів», «Крок», «Шкільний вісник»;

екологічні: «Зелене око», «Зелений дзвін».

За обсягом:

від 1 до 5 сторінок: «Братство», «Pro & contra», «Грюндік», «Леватива», «Будитель», «Точка зору», «Альтернатива», «Відсіч», «Зелене око», «Зелений дзвін», «Кріс», «Шкільний вісник», «Просвіта»;

від 5 до 15 сторінок: «Поступ», «Віра батьків», «Відродження», «Заспів», «Крок», «Молода Україна», «Молодий націоналіст», «Нова доба», «Поклик сумління», «Спадщина», «Русскоє слово»;

від 100 до 200 сторінок: «Кафедра», «Український вісник»;

від 200 до 300 сторінок: «Євшан-зілля».

Львівська неформальна преса кінця 80-х років XX ст. є безцінним джерелом пізнання та дослідження культурно-політичного життя міста Лева у зазначений період. Адже вона стала продуктом творення очевидців та учасників тих суспільно-політичних процесів, якими жив Львів на цьому відрізку історії. Львівські неформальні видання вражають перш за все своєю численністю та різноманітністю: від невеликих інформаційних брошур на дві – три сторінки до кількасотсторінкових журналів аналітики, публіцистики та прози. Це було близько 150 видань, які об'єднали людей різного соціального становища та політичних поглядів: від політв'язнів, священиків, лікарів, студентів до окремих партійних чиновників, які подекуди самі безпосередньо долучались до випуску у світ їхньої улюбленої позацензурної газети.

Теми, які порушувались у самвидаві, не мали чітко окреслених рамок. Автори писали у своїх статтях наболіле, актуальне і, врешті-решт, те, що вважали за потрібне. Саме тому шпальти львівської

неформальної преси несуть для нас не лише довідкову інформацію, але й допомагають розглянути явище самвидаву зсередини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чорновіл Тарас: «Планка моїм батьком була поставлена настільки високо, що це зашкодило» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/11/8/2831/

2. Шістдесятники: дисидентський рух чи національно-визвольна боротьба? В запитаннях і відповідях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maidan.org.ua/arch/pressk/1269359834.html:

3. Промова Юрія Зайцева на вечорі пам'яті Івана Геля 14.03.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.khpg.org/index.php?id=1332094604

4. Промова Стефанії Шабатури на вечорі пам'яті Івана Геля 14.03.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.khpg.org/index.php?id=1332094604

5. В'ятрович Володимир. Історія з грифом «Секретно»: Заблокована країна: 1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-zablokovana-krayina-1972-rik.html

6. Обертас Олесь. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-ті – початок 1970-х років) / Передм. М. Коцюбинської; післям. О. Зінченка. – К.: Смолоскип, 2010. – 300 с.

7. Самвидав як спосіб протистояти цензурі (Відкрита лекція Вахтанга Кіпіані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/samvydav-yak-sposib-protystoyaty-tsenzuri-vidkryta-lektsiya-vakhtanha-kipiani.html

8. Інтерв'ю з членом редколегії «Євшан-зілля» Ярославом Гнатівом, 1937 р.н., зі Львова, записано 18.10.2010.

9. Нектарський Пан. Нектар-зілля або Перша Демократична… – Львів: Компанія Манускрипт, 2010. – 244 с.

10. Інтерв'ю з членом редколегії «Поступу» Романом Турієм, 1965 р.н., зі Львова, записано 05.04.2011.

11. Привіт, Сашко! (Спогади про Сашка Кривенка) / Упоряд. М. Кривенко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 189 с.

12. Інтерв'ю з позаштатним кореспондентом журналу «Євшан-зілля» Ярославом Лемиком, 1940 р.н., зі Львова, записано 03.04.2011.

13. Інтерв'ю з першим головою Товариства Лева Орестом Шейкою, 1963 р.н., зі Львова, записано 23.03.2011.

14. Інтерв'ю з членом редколегії газети «Братство» Олесем Пограничним, 1969 р.н., зі Львова, записано 14.03.2011.

15. Державний архів Львівської області, ф. Р-199 (Львівської обласної ради), оп. 1, спр. 209.

16. Інтерв'ю з членом редколегії «Євшан-зілля» Валентином Стецюком, 1945 р.н., зі Львова, записано 05.03.2008.

17. Інтерв'ю з членом «Товариства Лева» Остапом Величком, 1970 р.н., зі Львова, записано 11.10.2009.

18. Кривенко Сашко. Життя у «Поступі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kipiani.org/samizdat/index.cgi?245

19. Інтерв'ю з членом редколегії «Поступу» Тарасом Стецьківом, 1964 р.н., зі Львова, записано 22.03.2010.

20. Інтерв'ю з українським дисидентом Мирославом Мариновичем, 1949 р.н., зі Львова, записано 01.03.2011.

21. Кіпіані В. Український періодичний самвидав і неформальна преса 1964–1991 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kipiani.org/samizdat/index.cgi?c=89

22. Інтерв'ю «Українського Вісника» з відповідальним редактором «Євшан-зілля» Іриною Калинець // Український Вісник. – Львів, 1987. – №IX–X, жовтень – листопад. – С. 104.

REFERENCES

1. CHORNOVIL, T. *My Father Set Such a High Bar That It Hurted Him* [online]. – Available

at: http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/11/8/2831/. [in Ukr.]

2. *The Sixtiers: The Dissident Movement or National Liberation Struggle? Question-and-Answer Dialogue* [online]. – Available at: http://maidan.org.ua/arch/pressk/1269359834.html. [in Ukr.]

3. *Yurii Zaitsev's speech at Ivan Hel commemoration meeting* (March, 14, 2012) [online]. – Available at: http://archive.khpg.org/index.php?id=1332094604. [in Ukr.]

4. *Stefaniia Shabatura's speech at Ivan Hel commemoration meeting* (March, 14, 2012) [online]. – Available at: http://archive.khpg.org/index.php?id=1332094604. [in Ukr.]

5. VIATROVYCH, V. *History under Seal: A Frozen Country: 1972* [online]. – Available at: http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-zablokovana-krayina-1972-rik.html. [in Ukr.]

6. OBERSTAS, O. (2010) *Ukrainian Underground Press (Samvydav): Literary Criticism and Joutnalism (the 1960s – early 1970s).* Kyiv: Smoloskyp, 300 p. [in Ukr.]

7. *Samvydav as a Way of Standing against Censorship (Vakhtang Kipiani's public lecture)* [online]. – Available at: http://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/samvydav-yak-sposib-protystoyaty-tsenzuri-vid-kryta-lektsiya-vakhtanha-kipiani.html [in Ukr.]

8. *Interview with Yaroslav Hnativ (born in 1937 in Lviv), a member of editorial board of journal «Yevshan-Zillia»* (October, 18, 2010). [in Ukr.]

9. NEKRATSKYI PAN (2010) *Nectar Herbs or the First Democratic…* Lviv: Kompaniia Manuskrypt, 244 p. [in Ukr.]

10. *Interview with Roman Turii (born in 1965 in Lviv), a member of editorial board of newspaper «Postup»* (April, 5, 2011) [in Ukr.]

11. KRYVENKO, M. (compl.) (2007) *Hi, Sashko! The Memoirs of Sashko Kryvenko*. Lviv: Piramida, 189 p. [in Ukr.]

12. *Interview with Yaroslav Lemyk (born in 1940 in Lviv), a string correspondent of journal «Yevshan-Zillia»* (April, 3, 2011). [in Ukr.]

13. *Interview with Orest Sheika (born in 1963), the first Head of Lev Society* (March, 23, 2011). [in Ukr.]

14. *Interview with Oles Pohranychnyi (born in 1969 in Lviv), a member of editorial board of newspaper «Bratstvo»* (March, 13, 20110. [in Ukr.]

15. *State Archives of Lviv Region* [in Ukr.]

16. *Interview with Valentyn Stetsiuk (born in 1945 in Lviv), a member of editorial board of journal «Yevshan-Zillia»* (March, 5, 2008). [in Ukr.]

17. *Interview with Ostap Velychko (born in 1970 in Lviv), a member of Lev Society* (October, 11, 2009). [in Ukr.]

18. KRYVENKO, S. *Life in «Postup»* [online]. – Available at: http://kipiani.org/samizdat/index.cgi?245. [in Ukr.]

19. *Interview with Taras Stetskiv (born in 1964 in Lviv), a member of editorial board of newspaper «Postup»* (March, 22, 2010). [in Ukr.]

20. *Interview with Myroslav Marynovych (born in 1949 in Lviv), Ukrainian dissident* (March, 1, 2011). [in Ukr.]

21. KIPIANI, V. *Ukrainian Periodical Samvydav and Underground Press in 1964 – 1991* [online]. – Available at: http://kipiani.org/samizdat/index.cgi?c=89. [in Ukr.]

22. Interview of «Ukrainskyi visnyk» with Iryna Kalynets, an executive editor of journal «Yevshan-Zillia». *Ukrainskyi visnyk*. № IX – X (October – November), p. 104. [in Ukr.]

M. Halushchak

Socio-Political Significance of the Late 1980s – Early 1990s Lviv Underground Press

Abstract

The late 1980s – early 1990s Lviv underground press is an important source of study of cultural and political life of the city. It was created by the very witnesses and participants of the socio-political processes which took place in Lviv at that time. Lviv underground press is distinguished primarily by

its number and variety of forms: from two- or three-page information bucklets to multi-page analytic, publicistic and prose periodicals. There were more than 150 periodicals which connected people of different social status and political views.

Special attention is focused on differenciation of terms «shistdesiatnytstvo» (the movement of the sixtiers), «dissidence», «national liberation struggle», «samvydav» and «underground press». Based on materials of interviews with participants and creators of periodicals, which became widespread by the end of the 1980s, and having analyzed a rich base of research sources, the author described the informative and formal structure of underground press. The main ideas, themes, range of problems and authors of the publications anre considered. The author also analyzed the pecularities of the publishing process: redaction, publication and distribution. Special attention is payed to periodization of Lviv underground press. The author also offers his own typology of publications: based on the methods of reproduction of reality, themes, formal characteristics, etc.

Львівська неформальна преса кінця 80-х років XX ст. є безцінним джерелом пізнання та дослідження культурно-політичного життя міста Лева у зазначений період. Адже вона стала продуктом творення очевидців та учасників тих суспільно-політичних процесів, якими жив Львів на цьому відрізку історії. Львівські неформальні видання вражають перш за все своєю численністю та різноманітністю: від невеликих інформаційних брошур на дві – три сторінки до кількасотсторінкових журналів аналітики, публіцистики та прози. Це було близько 150 видань, які об'єднали людей різного соціального становища та політичних поглядів.